

УДК 35.01(713)

В. Я. ПАВЛЮК

МАЛИЙ ТА СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ

Проаналізовано розвиток малого підприємництва та його роль у системі економічних відносин держави. Обґрунтовано концептуальний підхід щодо державного регулювання у сфері малого та середнього бізнесу.

The analysis of development of small business and his role in system of the economic attitudes(relations) of the state is carried out. The conceptual approach concerning state regulation in sphere of small and average business is proved.

Ключові слова: малий та середній бізнес, мале підприємництво, економіка.

Підтримка становлення та розвитку малого і середнього бізнесу (МСБ) в Україні є одним з визначальних пріоритетів державної політики з перших років економічних реформ. Вагома роль малих і середніх підприємств у забезпеченні конкурентного середовища, гнучкості національної економіки, зайнятості та доходів населення набула широкого визнання на всіх рівнях та знайшла свій вияв у здійсненні спеціальних заходів державної політики щодо підтримки розвитку малого бізнесу в Україні. Проте дієвість заходів політики підтримки малого і середнього бізнесу виявилася недостатньою. Малі й середні підприємства в Україні продовжують стикатися з суттєвими перешкодами власного розвитку як на рівні державної політики, так і на рівні ринкового середовища. Можна стверджувати, що підприємства цієї сфери поки що не посіли належного місця у структурі національної економіки. Відтак, побудова моделі економічного розвитку, яка передбачала б максимально можливе поширення позитивних тенденцій економічної динаміки на всі складові економічної системи, поки що залишається серед визначальних завдань державної економічної стратегії.

Проблемам розвитку малого підприємництва присвячено праці таких відомих українських учених як А. Барановського, М. Білика, З. Варналія, Л. Ворогіної, І. Ганечко, Ю. Єханурова, О. Жука, Н. Кожевіної, В. Корнеєва, О. Кузьміна, Н. Лесик, Д. Ляпіна, С. Реверчука, Н. Савки, О. Титаренко, О. Хорольського, В. Черняка, Ю. Юрченко. Західна економічна думка представлена дослідженнями П. Бернса, Й. Ворста, П. Друкера, П. Равантлоу, Д. Сторея, П. Хейне, Г. Хоскінга, Й. Шумпетера та ін.

Метою статті є висвітлення ролі малого та середнього бізнесу в сучасній економіці, показати труднощі та ризики розвитку малого підприємництва, та, врахувавши світовий досвід, визначити напрями державної підтримки малого підприємництва.

Одним із ключових елементів ринкових перетворень виступає мале

підприємництво. У розвинутих країнах малий бізнес є невід’ємною частиною ринкового господарства. Він, як джерело прогресивних економічних змін, набув особливої актуальності в 1990-х рр.: малі підприємства (МП) сприяють розвитку конкуренції, створюють нові робочі місця, інтенсивно займаються науковими розробками тощо. Крім того, малий бізнес є запорукою демократизації економіки та суспільного життя, чинником підтримання соціальної справедливості в суспільстві. Зарубіжний досвід підтверджує ефективність існування сектора малих підприємств у сучасній економіці. Будь-яка “здорова” економічна система не може обійтися без балансу великого та малого бізнесу. Малі підприємства відіграють провідну роль у зміні структури форм власності, оскільки фактично представляють приватні інтереси. В умовах масового закриття державних підприємств і стрімкого зростання безробіття розвиток малого підприємництва може створити багато можливостей для працевлаштування широких верств населення.

У більшості країн малими вважають підприємства, які відповідають певним ознакам, а саме – якісним (підприємство є незалежним, ним керують власники або співвласники, його діяльність має переважно локальний характер і не може суттєво впливати на ціни та обсяги виторгів у своїй галузі) та кількісним (законодавчо встановленим критеріям).

У малому бізнесі приватна форма власності є найефективнішою, оскільки вона створює оптимальне середовище для реалізації власних інтересів, дає право на вільне використання результатів своєї праці та організацію бізнесу. Приватна власність має своє призначення в економічній системі. Вона відіграє особливу роль, яку не можуть замінити інші. Існування приватної власності впливає із об’єктивних законів людської природи: індивід сприймає навколишній світ перш за все через призму власних потреб. Приватна власність дає кожному індивіду свободу, оскільки встановлює межі, в яких він може діяти на свій розсуд, без тиску на інших людей. Переважно приватні підприємства демонструють кращі показники діяльності, ніж державні. У цілому світовий досвід свідчить, що колективна та державна форми власності не дуже “прижилися” на ґрунті малого бізнесу.

Сьогодні світова економіка переживає так званий “бум” малого підприємництва. Він зумовлений поглибленням спеціалізації та децентралізації виробництва; зростанням ролі послуг в економіці; проведенням приватизації та зменшенням регулюючої ролі держави в деяких галузях, забезпеченням державою свободи підприємницької діяльності, розширенням державної підтримки малого бізнесу тощо [2].

У ринковій економіці мале підприємництво виконує цілу низку життєво важливих функцій: МП відіграють особливу роль у розвитку торгівлі, сфери послуг, громадського харчування, виробництва товарів народного споживання; сприяють формуванню конкуренції та протистоять монополістичним тенденціям; створюють велику частку товарів в економіці; сприяють вирішенню проблеми зайнятості; задовольняють специфічні потреби споживачів, формують індивідуальний попит; роблять значний внесок у науково-технічний прогрес; забезпечують базу для становлення середніх та великих підприємств у майбутньому; пом’якшують економічні кризи; підтримують соціальну та політичну стабільність, утверджують

демократизм у бізнесі тощо.

Проте малий бізнес має і деякі недоліки: невеликий обсяг операцій лімітує можливості малого підприємства розширювати свою діяльність, а також вести великі наукові розробки. МП відрізняються підвищеною вразливістю до коливань ринкової кон'юнктури, що призводить до частих розорень та банкрутств. Відповідно працівники малих компаній є менш соціально захищеними, ніж на великих фірмах.

Малий бізнес також виступає чинником реформування та демократизації у перехідній економіці. Він відіграє провідну роль у побудові ринкового господарства та підвищенні рівня життя населення. Мале підприємництво забезпечує структурну перебудову монополізованої економіки, розвиток обслуговуючих галузей, поповнює ринок праці робочими місцями тощо. Утвердження і розвиток приватної власності, свободи підприємницької діяльності неможливі без малого бізнесу. Тому становлення МП є одним із надзвичайно важливих і пріоритетних напрямків процесу реформування країни.

Подальший розвиток малого підприємництва в Україні особливо актуальний сьогодні, під час світової кризи. Він сприяє послабленню монополістичних тенденцій шляхом розвитку внутрішньогалузевої конкуренції в національній економіці, дасть змогу реалізувати себе в бізнесі працівникам великих підприємств та установ, які були вивільнені через економічні негаразди.

Роль, яку мале підприємництво відіграватиме в Україні, значно залежатиме від економічної моделі країни. Індивідуалістично-кооперативні цінності українців відповідають багатопартійній системі політичного правління та ринковому господарству з обмеженим втручанням держави. Українська модель повинна складатися еволюційно, на основі політичних, економічних, природно-кліматичних, історичних, культурних особливостей розвитку країни, і ні в якому разі не бути копією іншої моделі. На нашу думку, недоцільно робити розрахунки, щоб визначити точну кількість МП, яка необхідна для конкурентного розвитку вітчизняної економіки. Значно важливіше спрямувати увагу держави на здійснення кардинальних економічних перетворень. Через деякий час у результаті цієї тактики в Україні з'явиться така чисельність малих фірм, яка буде оптимальною для ефективного функціонування народного господарства.

Процес становлення малого приватного бізнесу в економіці України потребує подальшого ґрунтовного дослідження. Ця тема особливо актуальна сьогодні, коли процеси, які супроводжують становлення підприємництва, ще недостатньо вивчені. Західна економічна наука поглиблено вивчає мале підприємництво уже не одне десятиліття. Вітчизняні економісти тільки розпочали дослідження цього явища за доби незалежності України [1].

Проте навіть сучасні дослідження не дають вичерпної оцінки тих глибинних перетворень, які відбуваються в секторі малого приватного бізнесу, оскільки він перебуває в постійній динаміці. Щоразу науковці-дослідники феномену підприємництва стикаються з якісно новими його проявами. Подальшого дослідження потребують проблеми визначення оптимальних розмірів малих підприємств, вироблення ефективної системи державного регулювання та підтримки вітчизняного підприємництва, досвід країн Східної та Центральної Європи

у справі розвитку приватного бізнесу з проєкцією на специфіку українського ринку.

Незалежне функціонування суб'єктів господарювання безпосередньо пов'язане із проблемою мотивів і стимулів їхньої діяльності. Відповідна мотивація впливає з інтересу незалежного економічного суб'єкта до самовідтворення та спонукає до якнайповнішого задоволення цього інтересу, виходячи з наявних ресурсних можливостей та оточуючого інституційного середовища. Потреба у всебічному зміцненні мотивів до ефективного використання наявних у суспільстві ресурсів та примноження національного багатства країни в ринковій економіці обумовлює необхідність пріоритетного розвитку підприємницької поведінки як головного рушія розвитку економічної системи.

Між тим, структурна недосконалість і диспропорційність національної економіки, яка була сформована під впливом принципово інших важелів економічної координації та мотивації (надмірно висока частка важкої промисловості, обмежене виробництво споживчих товарів, неефективна система збуту, нерозвинена галузь роздрібною торгівлі тощо), становить вагомому перешкоду на шляху формування адекватних ринкових економічних відносин. Це вимагає пошуку шляхів підвищення гнучкості економічної структури та її послідовної перебудови відповідно до вимог національних і світових ринків. За таких умов малий і середній бізнес відіграє важливу роль у впровадженні підприємницької поведінки економічних суб'єктів у трансформаційній економіці та в запуску процесу структурної модернізації останньої.

Аналіз наслідків реформування економіки України показує, що реалізація державної економічної політики не підпорядкована єдиній стратегії державотворення і не обмежена необхідністю суворого дотримання вимог національної економічної безпеки, загострила успадковані від радянських часів диспропорції та фактично не забезпечила розбудову в Україні повноцінної ринкової економіки. Відсутність послідовної антикризової політики веде до підтримання перманентного стану трансформаційної кризи.

Відносини підприємництва найбільшою мірою реалізуються саме в малому бізнесі, в якому знаходять безпосереднє поєднання незалежності власника та персоналізованість господарського управління. Слід відзначити, що малий та середній бізнес (МСБ) виконує низку таких специфічних соціально-економічних функцій:

- сприяння процесам демонополізації, приватизації та роздержавлення економіки, стимулювання розвитку економічної конкуренції, формування численних суб'єктів ринкового господарства, орієнтованих на попит, конкуренцію тощо;
- залучення до економічного обороту матеріальних, природних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, які “випадають” з поля зору великих компаній;
- забезпечення додаткових робочих місць, подолання прихованого безробіття, надання роботи працівникам, вивільненим в ході реструктуризації великих підприємств;
- стимулювання підвищення ділової активності населення та розвитку середнього класу, який становить соціальну базу економічних реформ, забезпечує стабільність суспільства;
- сприяння процесу демократизації суспільства, раціоналізації системи економічної організації та управління та ін.

Попри досить незначну економічну “вагу” окремих підприємств, МСБ у перехідних

економіках набувають досить швидкого розвитку. Це обумовлено їхніми вагомими конкурентними перевагами в інституційній структурі економіки, якими є такі:

- дрібносерійне виробництво, можливість підвищення ефективності за рахунок вузької спеціалізації, технологічна гнучкість виробничих процесів;
- низька капіталоємність, швидка окупність вкладень, невисокі експлуатаційні та накладні витрати підприємства та ін. [3].

Водночас, зворотним боком наведених конкурентних переваг є низка системних загроз, які обумовлюють нестійкість розвитку малого підприємництва. Серед них такі:

- обмеженість фінансових ресурсів, труднощі в придбанні виробничих площ та обладнання;
- відсутність фінансових резервів і загроза швидкого банкрутства;
- недостатній розвиток інфраструктури збуту продукції та післязбутового обслуговування;
- локальність ресурсів та збутових ринків, відтак – межі для зростання;
- велика значущість особистісного чинника в управлінні та виробництві, що створює сприятливі умови для “тінізації” та криміналізації підприємств та ін. [Там же].

Крім зазначених об’єктивних чинників, значного впливу в перехідних економіках також набувають специфічні інституційні чинники, зокрема громадська думка стосовно підприємництва та ставлення до підприємців з точки зору суспільно-масової свідомості, ставлення держави до цього сектора економіки.

Між тим, МСБ об’єктивно потребує цілеспрямованої державної політики щодо створення сприятливих умов для розвитку та спрямування його діяльності відповідно до встановлених стратегічних пріоритетів національного рівня.

У світовій практиці прийнято виділяти три основні напрями державної підтримки малого підприємництва: фінансова допомога, система державних закупівель (як правило – на контрактній основі), надання консультативної і технічної допомоги.

Комплекс фінансових механізмів підтримки малих підприємств включає:

- використання гарантійних фондів кредитування МП;
- страхування комерційних ризиків;
- пільгове кредитування та часткову компенсацію відсоткових ставок по кредитах;
- компенсацію витратів на отримання патентів, захист авторських прав тощо;
- надання обладнання в лізинг та ін. [3].

Слід відзначити, що суб’єктами підтримки виступають як держава, так і інші підприємства чи групи підприємств, а також громадські та галузеві асоціації та інші незалежні інституції.

Світовою практикою також напрацьовано вельми широкий спектр заходів щодо надання технічної та інформаційної допомоги МП:

- надання інформації про форми та методи державної підтримки МСБ; консультації з питань законодавства;
- забезпечення спрощених режимів звітності;
- забезпечення сприятливих умов для використання державного фінансування, матеріально-технічних, інформаційних та інших ресурсів, що надаються в рамках держпідтримки малого бізнесу;

- підтримка участі МП у зовнішньоекономічній діяльності, допомога в укладанні міжнародних контрактів;
- підтримка виходу МП на фондові ринки;
- розвиток ділових мереж і кластерів, спрямованих на установлення ринкових відтворювальних ланцюгів;
- створення інфраструктури підтримки та розвитку (агентств розвитку, бізнес-центрів, палат, асоціацій, державних структур, міжнародних організацій, бізнес-інкубаторів, технопарків тощо);
- перепідготовка кадрів, підвищення кваліфікації зайнятих на підприємствах (у тому числі забезпечення обміну досвідом між представниками малого бізнесу);
- регіональна підтримка.

Безперечно, застосування наведеного комплексу заходів набуває в кожній конкретній країні своїх специфічних рис.

Сьогодні увагу держави доцільно сконцентрувати на забезпеченні сприятливих умов для розвитку підприємництва: проведенні комплексних економічних реформ, запровадженні пільгового оподаткування суб'єктів малого бізнесу, дерегулюванні підприємницької діяльності.

Мале підприємництво є невід'ємною складовою частиною будь-якої економічної системи. Малі підприємства заповнюють ті сфери, де великий бізнес неефективний, а мале виробництво – найдоцільніше з економічного погляду.

Становлення малого бізнесу є життєво необхідною умовою реформування української економіки. Мале підприємництво здатне забезпечити структурну перебудову економіки, створити нові робочі місця, сприяти процесам приватизації та демократизації. Розвиток МП є гарантом невідворотності вітчизняних ринкових перетворень.

Сьогодні становище вітчизняного малого бізнесу є вкрай складним і вимагає негайного вирішення. Малі підприємства змушені діяти в реаліях кризової економіки: вони потерпають від надмірного оподаткування, нестачі кредитних джерел, адміністративних утисків та інших негативних явищ, які супроводжують процеси реформування в країні. Мале підприємництво як найуразливіший сектор економіки не отримує належного захисту та підтримки держави. Результатом цих труднощів є масовий відхід МП у тіньовий сектор, посилення кримінальних тенденцій у бізнесі тощо.

Сектор малого бізнесу в Україні ще недостатньо розвинутий. Спостерігається підвищена концентрація МП у торгівлі, матеріально-технічному постачанні та громадському харчуванні, тобто галузях зі швидкою окупністю капіталу. Існує тенденція до зменшення кількості МП у промисловості.

Негайних змін потребує податкова ситуація. Необхідно реформувати податкову систему для всіх підприємств: зменшити податковий тиск шляхом зниження податків на заробітну плату, ПДВ, митних зборів на імпортовану продукцію, зменшити кількість податків та різноманітних платежів; перетворити податкову систему на стимулюючий фактор розвитку малого бізнесу. Право на єдиний пільговий податок повинні мати не лише мікропідприємства, але й інші суб'єкти малого бізнесу. Проте це право доцільно залишити для мікропідприємств на необмежений час, а для

малих підприємств лімітувати його дію до перших двох-трьох років діяльності.

МП перебувають у складній фінансовій ситуації. Проблема отримання фінансування для бізнесу є суттєвим фактором, що стримує появу нових господарських одиниць і розширення вже існуючого бізнесу. Тому сьогодні увагу держави доцільно сконцентрувати на забезпеченні сприятливих умов для розвитку підприємництва: проведенні комплексних економічних реформ, запровадженні пільгового оподаткування суб'єктів малого бізнесу, дерегулюванні підприємницької діяльності.

Безперечна перспективність сектора малого і середнього підприємництва в сучасній економіці і, отже, великий інтерес до нього не треба розглядати лише як чергову компанію в системі антикризових заходів, але і як довготривалий напрям структурної політики, природним чином, що забезпечує органічну змичку виробничих і ринкових процесів у російському господарстві, реалізацію сучасної стратегії економічного зростання протягом довготривалого переходу. Бо саме малі підприємства, особливо в разі задовільної розробки нової державної політики в області малого підприємництва, можуть стати основою ринкових структур у багатьох галузях, забезпечити перелив інвестицій у сфери найбільш ефективного додатку ресурсів і тим самим з'єднати процеси структурної політики і формування ринку.

Література:

1. *Голосніченко І. П.* Проблеми адміністративного процесу на сучасному етапі розвитку Української держави / І. П. Голосніченко // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – Одеса : Юридична література, 2003. – Вип. 19. – С. 26–31.
2. *Гончаренко О. В.* Актуальні проблеми економіки : [навчальний посібник] // О. В. Гончаренко ; за заг. ред. д. е. н., проф. М. М. Єрмошенка. – К. : Національна академія управління, 2006. – 656 с.
3. *Михасюк І.* Державне регулювання економіки / І. Михасюк, А. Мельник. – Л. : Українські технології, 2003. – 494 с.

Надійшла до редколегії 25.06.2009 р.